

Stangelandsånas utløp mellom Ullvaren og Kamgarn i 1935, før kanaliseringen var fullført. (ika-w004343)

STANGELANDSÅNA

KULTURHISTORISK KUNNSKAPSGRUNNLAG

Denne rapporten er utarbeidet som kulturhistorisk kunnskapsgrunnlag i forbindelse med gjenåpningen av Stangelandsåna og anlegget av parken ved Bråsteins Barkemølle og Sandnes gamle kirkegård

Den omtaler historien og kulturminner og kulturmiljøer knyttet til Stangelandsåna og Sandnes gamle kirkegård.

Stangelandsåna

Kulturhistorisk kunnskapsgrunnlag

Ludvig Ludvigsens foto fra heftet «Sandnes 1924». Vi ser Stangelandsåna østover mot brua der Gjesdalveien krysser elva. Elvegata (fra Skeiane) følger elva mot Vågsjerd. Det lille huset midt i bildet er kommunens desinfeksjonslokale som ble bygd ved elva i 1902, for inntekter fra Samlaget. (MAG 1910:209)

Ludvig Ludvigsens foto over Sandnes kirkegård fra heftet «Sandnes 1924». Bak den innerste trerekka, som fortsatt står, skimtes Høyland bank og kommunelokale. Bråstens barkemølle er skjult bak trærne til høyre.

Den nye parken berører to av Sandnes mest sentrale historiske strukturer:

- Stangelandsåna – som del av naturgrunnlaget, grunnleggende for forståelsen av bosetting, næringsliv og byens vekst gjennom tidene – og for forståelsen av de store sammenhengene i landskapet
- Sandnes gamle kirkegård. Byens første gravlund fra 1882, som sammen med den nye kirken i byen, markerer et viktig stadium i utviklingen mot et helhetlig samfunn og en stolt by. En grunnleggende del av byens offentlige, historiske struktur.

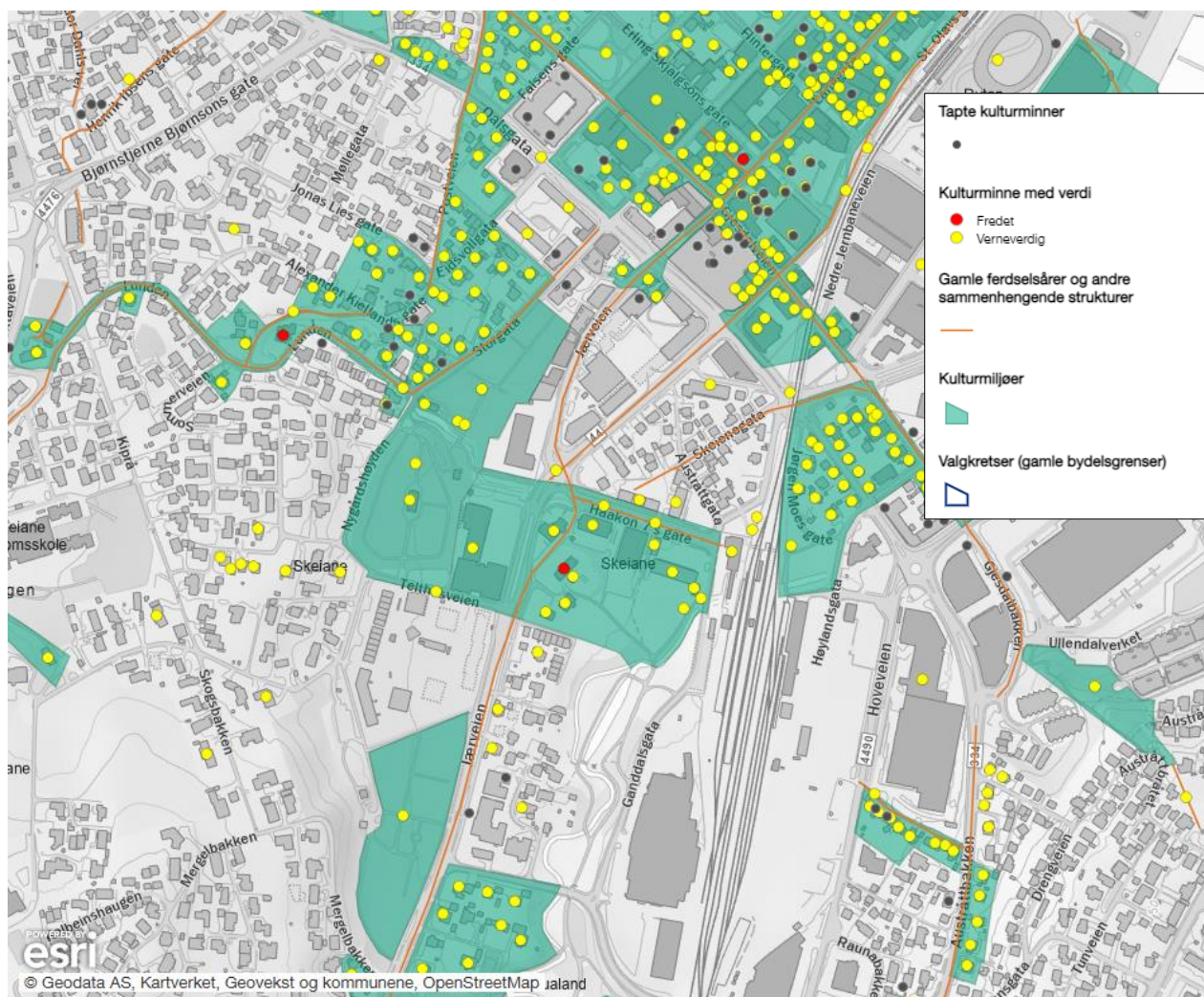
INNHold

Stangelandsånas betydning som historisk struktur	3
Industrivirksomheter langs Stangelandsåna - oppsummert	5
Kulturminner og miljøer	
Bråstens barkemølle	8
Kulturmiljøet Sandnes gravlunder	9
Sandnes gamle kirkegård	10
Sandnes nye kirkegård	12
Gand gravlund	13
Kulturmiljøet Stangelandslunden	14
Kilder	19

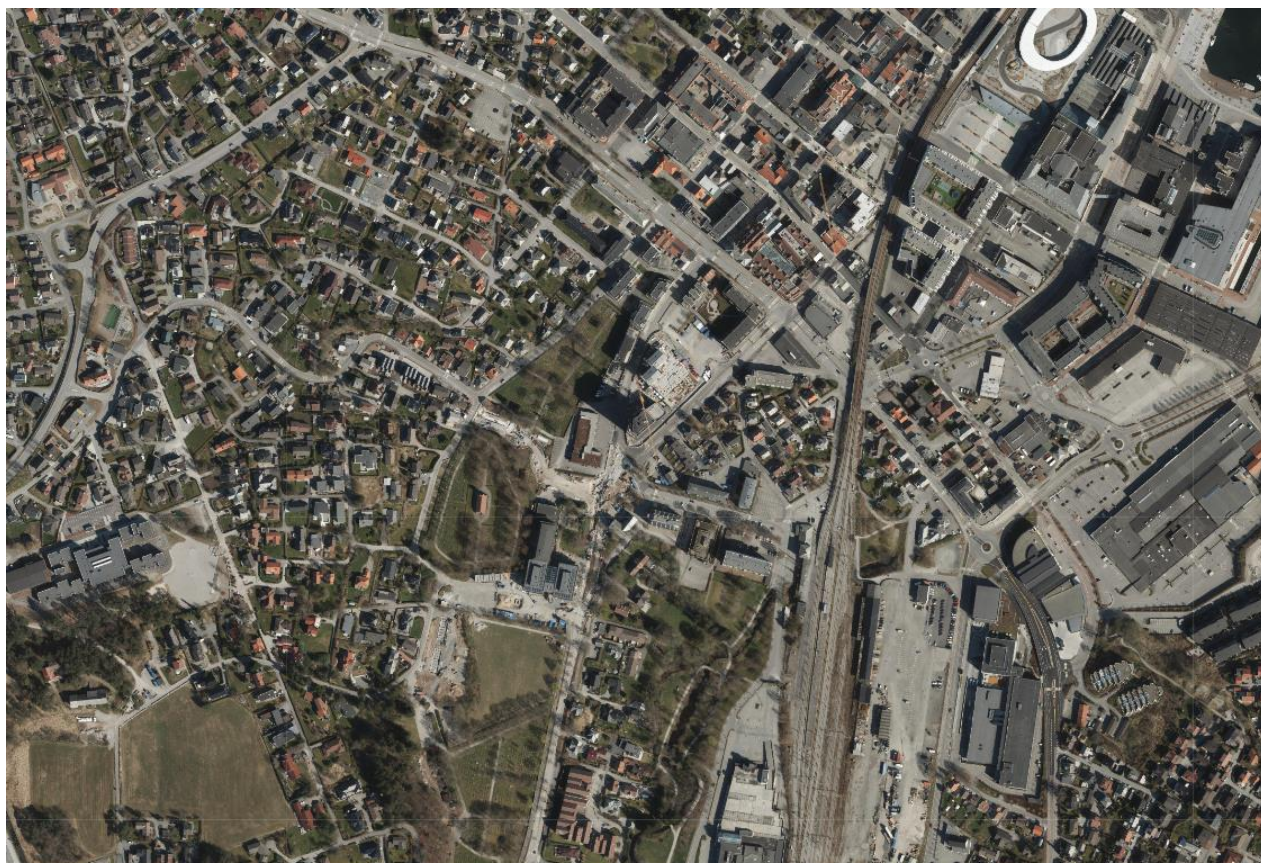
Link til
Kulturminneregisteret:

<http://tiny.cc/75klhz>

Finner dere feil og mangler, vennligst registrer disse under fanen «Info».

Detaljutsnitt fra Kulturminneregisteret [Kulturminner i Sandnes kommune \(arcgis.com\)](https://arcgis.com).

Vertikalfoto 2021

Rasmus Juells sjøkart over rogalandskysten fra 1708 var del av det første, større offentlig initierte kartleggingsprosjektet i Norge. Her har stedsnavn, kystenes kontur og topografi vært viktig – og de to største elvene innerst i fjordbunnen er funnet verdige å markere. ([Mitt kart | Kartverket.no](#))

Stangelandsånas betydning som historisk struktur

Vassdragene rundt Gandsfjordbotten har hatt en stor betydning for formingen av landskapet og for utviklingen av industri og bosetting. Å kjenne til vassdragene er grunnleggende for å forstå naturgrunnlaget som møtte de første bosetterne og for å forstå byens videre historie og utforming. Vassdragenes rolle og bruk har variert, fra drikkevann, jordbruksvann (og jordbruksfiende), kraftkilde og avfallstransportør – til nyvakt verdi under vår tids vekt på opplevelse og naturforståelse.

På Juells sjøkart over rogalandskysten fra 1708, er «Stangeland Elf» og «Østraad Aae» (Storåna) markert med navn og løp. Karttegner har oppfattet dem som viktige, på linje med kystens topografiske profil og stedsnavnene.

Stangelandsåna har sine kilder fra Leanuten, Malmheim, Tondheim, Asheim og Folkvord – for en stor del fra gamle myrområder, som fra midten av 1800-tallet ble drenert og dyrket.

Stangelandsåna har utløp i fjordbunnen hvor den, sammen med Storåna og Oalsbekken, skapte Fjerå, et elvedelta med vasstrukne sandbanker innerst i fjordbunnen. Fjerå var i stadig forandring, fra naturens side og fra menneskenes side. Fjerås utstrekning og hvor det var mulig å krysse elvene la premisser for hvor veier kunne bli anlagt, og for avfallsdeponier og industriutbygging og havneutbygging.

Det er flere mindre bekkefar som har hatt stor lokal betydning i byutviklingen, men Stangelandsåna og Storåna er de største og viktigste. Med unntak for Storåna, er alle Sandnes sine byvassdrag lukket i dag. Store deler av Storåna har siden 1930-tallet inngått i et parkdrag, og utløpet i fjorden ble i 2010 gjenåpnet som kanal, og gjenåpning i sin helhet er i dag på tapetet.

Stangelandsåna med deler av nedslagsfeltet markert på Jonas Ravn Daaekart fra 1855. Ennå er ingen industrivirksomhet markert. Men vi må regne med at elva har vært nytt til mindre kvernbruk. Originalkartet (målebordskart), håndtegnet i målestokk 1: 50 000. Kartet er del av grunnlaget for porteføljekart nr. 4 fra 1857. [Mitt kart | Kartverket.no](#).

På grunn av denne utviklingen er Storåna som viktig vassdrag for byen i dag høyt oppe i den allmenne bevissthet. De andre vassdragene er fysisk skjult. Det gjelder ikke minst Stangelandsåna. Men Stangelandsåna har vært vel så viktig for byens utvikling, i alle fall målt etter virksomhetene knyttet til den. Ikke minst for den tidlige Sandnes-industrien, der tilgang på vann til kraft og produksjon var avgjørende. Det speiles i virksomhetene knyttet til den.

I **Stangelandslunden** ga Stangelandsåna grunnlag for et kompakt miljø med typiske Sandnes-virksomheter som grynemøller, garverier, barkemøller og flere snekkerier. Etter selve elva er det ikke spor. Men det svingete og dype daldraget forteller tydelig om vannets krefter i landskapet. Historien understøttes av kulturminnene som forteller om industrigründere som temmet kreftene og utnyttet vannressursene. Og som i Krossen bygde flere bygårder hvor de fikk solgt produktene. Elva er nært knyttet til byens første fase som handels- og industriby.

Som **murtvanggrense**, fra Sandnes gamle kirkegård til utløpet i Vågen, ble Stangelandsåna del av byens byplan (vist på Krums kart 1912).

Ved utløpet over **Fjerå**, det opprinnelige våtmarksområdet i bunnen av Gandsfjorden, vokste industriområdet Vågen fram utover 1900-tallet – til et spydspissområde for Sandnes-industrien etter 2. verdenskrig. På flatene ved Fjerå er elva æret med navn på gater og plasser– Elvegaten, Elveplassen og Kanalgangen.

Industrivirksomheter langs Stangelandsåna

Av 10 virksomheter langs Stangelandsåna som vi kjenner til, er det i dag bevart hus etter fire:

Står

Bråstens Barkemølle 1878 ved Sandnes gamle gravlund

Garveribygningen fra 1878 bygd av er Peder Mandius Braasten. Han hadde også garveri, skofabrikk og lærvareutsalg i Krossen. En av Sandnes eldste bevarte industribygg. Drevet med vasshjul.

Stangeland Trevarefabrikk i Lunden, 1907

Møbelsnekkerverksted med bolig bygd av Martin Åse i 1907, etter at et mindre verksted som sto her før brant. Det var drevet med kraft fra vasshjul til 1916. Det var i drift som snekkerverksted til 1908-tallet. Stangeland trevarefabrikk er et av få autentiske minner fra trevareindustrien i Sandnes.. Huset ble vedtaksfredet av Riksantikvaren i 1996.

Nygårds Barkemølle i Lunden, 1876

Garveri og barkemølle som sto her ved branntakst i 1876. Byggherren, Martin O. Nygård hadde gårdsbruk og bolig i Jærveien 20 og lærutsalg med bolig i Krossen (revet). Drevet med vasshjul.

Lunden Havremølle 1880–1955

Lunden havremølle ble etablert i 1880 med vasshjul. Murbygningen som står idag ble bygd 1934 og kom da Adolf Stangeland (eier fra 1898) moderniserte driften.

Revet

Jærens havremølle 1927–1980-t

Jærens havremølle ble bygd av Gunnar K. Skaar i 1927 og da basert på elektrisk drift. Den lå lenge som et landemerke ved inngangen til byen mellom Jærveien og St. Olavsgate. Den ble kjent som Ungdommens kulturmølle før den ble revet.

Scheiene Mølle 1876–1955

Scheiene mølle fra 1876 ble drevet av undervasshjul med kanal fra Stangelandsåna. Mølla var del av Skeiane-gården og tilhørte i 1935 prost Jonasens arvinger, men ble utleid til brødrene Sven og Martinius Todnem.

Lunden hjul- og trevarefabrikk. ca. 1900–1987)

Byggherre var Carl Øksnevad. Den er mest kjent som Sven Aarrestads fabrikk, eier fra 1907.

Vigres barkemølle Etter 1867

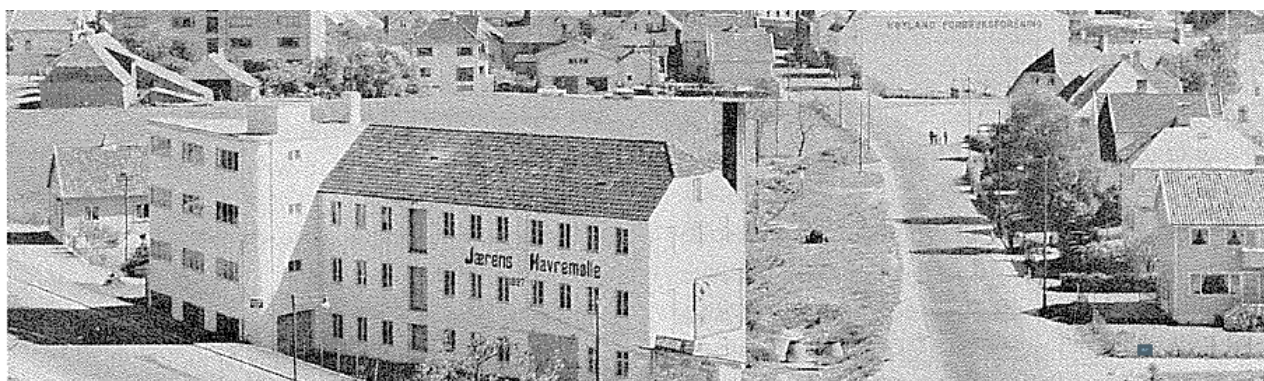
Byggherre var Tønnes og Lars Vigre. Den sto like nedenfor Nygårds barkemølle. Vigre hadde garveri ved Krossen.

Nydalen Mølle 1909–1985

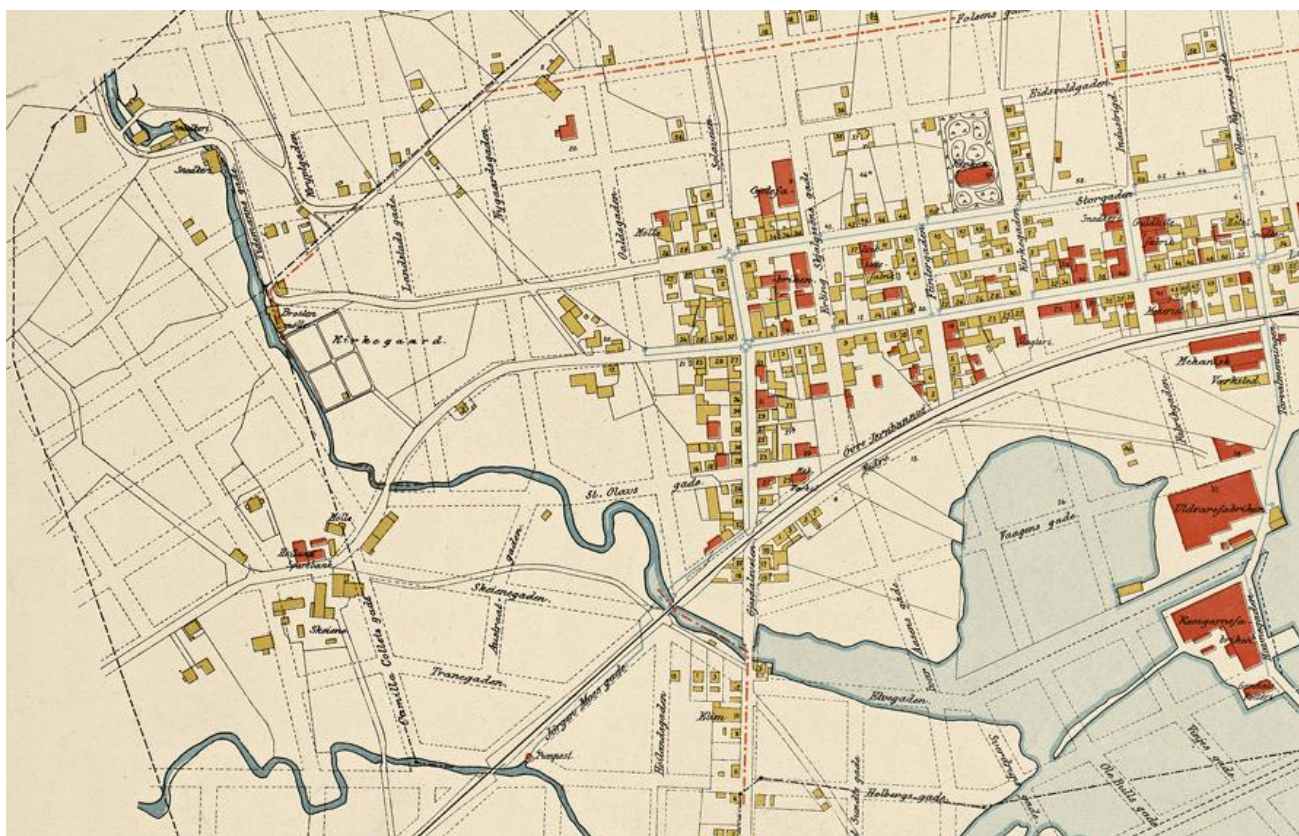
Nydalen Mølle fra 1909 var den siste av havregrynsmøllene i Sandnes som ble bygd for vannkraft. Den ble bygd av brødrene Martin og Reinert Hetland.

Bore Mølle 1923–1955

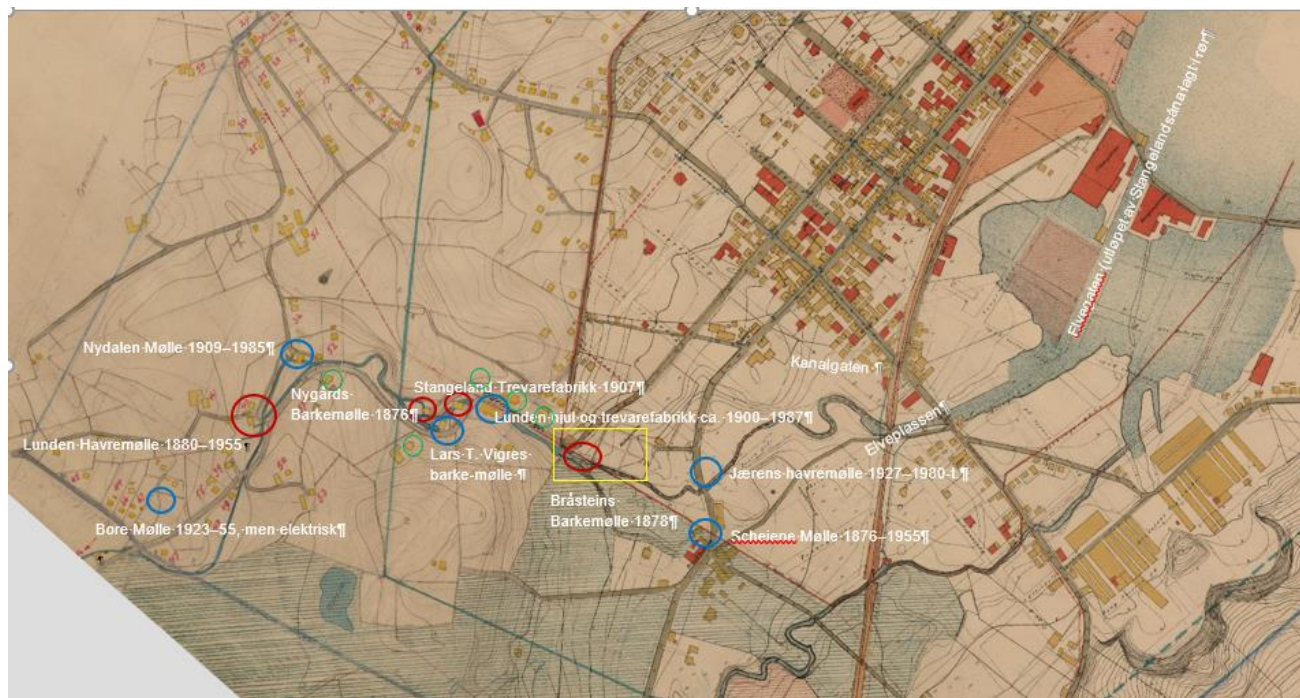
Etablert av Severin Bore. Basert på elektrisk drift.

Jærens Havremølle

Krums oppmåling over Sandnes datert 1912, (No-nb_krt_01310). rød streklinje markerer murtvengen og følger Stangelandsåna. Den indre sorte streklinjen er byggesen, den ytre viser bygge belte i Høyland rundt byen der bygningsloven skulle følges. Røde hus viser murbebyggelse.

Krums kart 1913 (ca 1920?), med kjente industrivirksomheter langs Stangelangsvassdraget markert.

○ Industrihistoriske kulturminner bevart.

○ Industrispor fjernet.

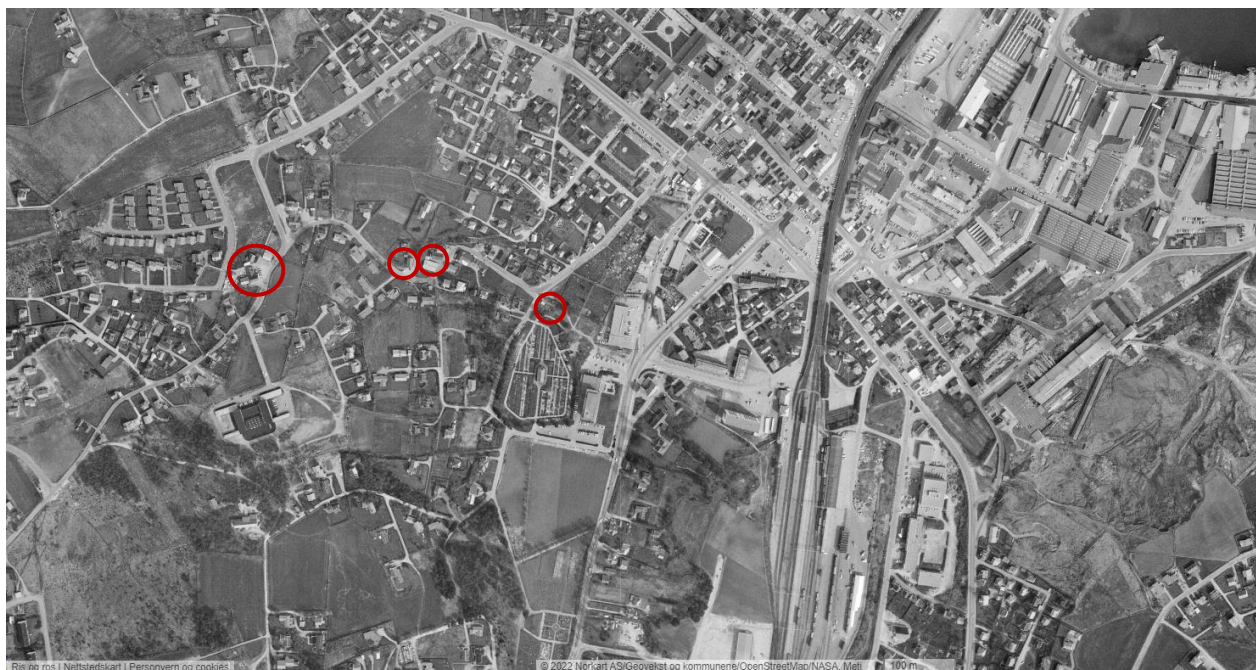
○ Andre registrerte kulturminner tett ved elva. Se Kulturminneregisteret <http://tiny.cc/75klnz>

Sandnes 1937. Gravkapellet på Sandnes nye kirkegård er kommet på plass. Stangelandsåna i kanal over Fjerå. Bevarte industriminne langs Stangelandsåna er markert.

Widerøefoto datert 1936. Stangelandsåna i naturlige elveslynger vest for jernbanen.

Sandnes 1971. Stangelandselva er ute av syne. Bevarte industriminne langs Stangelandsåna er markert.

Kulturminner og miljøer

Bråstens barkemølle

Garveribygningen Bråsteins Barkemølle. En av Sandnes eldste industribygninger. Et sjeldent minne etter den tidlige Sandnes-industrien basert på vannkraft og råvarer fra landbruket.

Garveribygningen er bygd i 1878 av Peder Mandius Braasten (1848–1927). Han var en av Sandnes-garverne som satset stort. I tillegg til garveri og barkemølle ved Stangelandsåna, hadde han garveri ved Krossen basert på vann fra Oalsbekken. Han var også skomaker og grunnla firmaet Braasten Sko AS, der firmaet etter hvert utvidet virksomheten til lærvare- og skotøyforretning (AE1996:133).

Huset ble oppført av kraftig bindingsverk med underbygning i tørrmur. M. A. Grude skriver i sin Sandnes-historie fra 1910 om Bråstens Barkemølle at: «Denne mølle, som ligger ved Bygrændsen og Stangelandselven ovenfor Begravelsespladsen, der hvor Stangelandsbroen i den gamle Postvei før laa, er oppført på Grund av Osm. Nygaards Eiendom, har i Anlæg kostet omtrent Kr. 5000.00» Han fører opp at den har en til tre arbeidere og tre arbeidsmaskiner.

Etter en brann i 1988 ble den totalrestaurert av kommunen, et arbeid som var ferdig i 1990. utvendig er det opprinnelig preget er tatt vare på, mens innvendig er form og bruk endret. Bråstens Barkemølle er, sammen med Nygårds Barkemølle i Lunden (110200231), og Nygårds garveri i Gjesdalveien 38 (1102011684), sjeldne representanter etter en næringsgren som før var betydelig i Sandnes. Den er typisk for den tidlige sandnesindustrien, basert på råvarer fra jordbruket i opplandet. Dette er trolig også en av de eldste bevarte produksjonsbygninger i kommunen, utenom jordbruk og fiske. Bygningen har høy sjeldenhetsverdi, kunnskapsverdi og identitetsverdi. Og den er svært viktig i miljøet i sammenheng med den gamle gravlunden og industrimiljøet i Stangelandslunden.

Peder Mandius Braaaten og Gunnar Veen – ca. 1890. Digitalt museum, Jærmuseet JAEHS012.200.

Til venstre: Parkanlegget rundt Bråstens barkemølle i dag, med Stangelandsåna hentet fram.

Kulturmiljøet Sandnes gravlunder

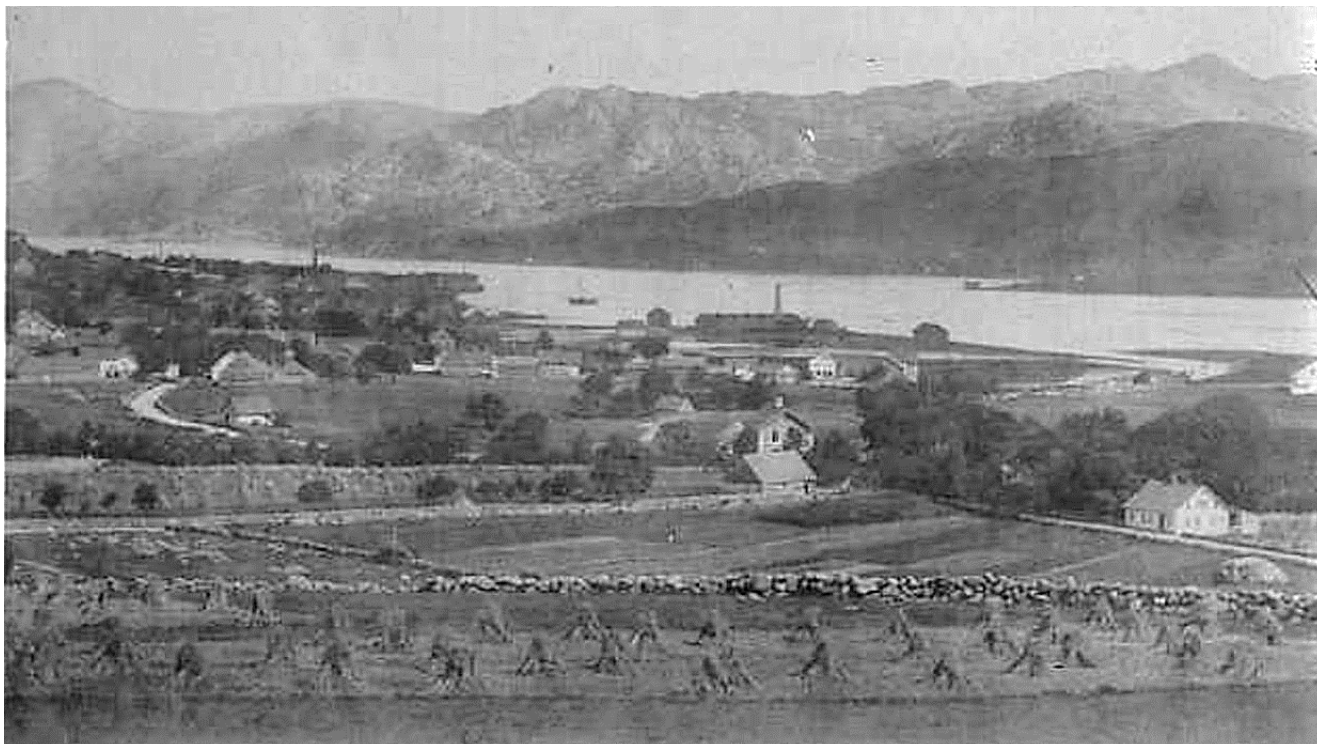
Sandnes gravlunder ligger sør for den gamle bykjernen og strekker seg til Telthusveien vest for det gamle rådhuset fra 1962. Gravlundsmiljøet er bygget ut i tre etapper, men betegnes gjerne under to navn: «Sandnes gamle kirkegård» – etablert 1882 og utvidet 1907, og «Sandnes nye kirkegård» – som ble etablert i 1933 og fikk gravkapell i 1937. Som et siste tilskudd, i samme akse sørover, kom Høyland kommunes Gand gravlund i 1939.

Gravlundene er byens historiebok og grønne lunge.

Sandnes gravlunder fotografert 1955. De tre stadiene framstår klart. Den markante trerekken i midten, i flukt med Bråsteins barkemølle og langs Stangelandsåna, ser ut til å ha vært med lenge. Det var i sin tid Samlaget som bekostet beplantningen på gravplassen. Trerekka markerer også Sandnes gamle bygrense her og er blitt et viktig «grønt kulturminne» fra byens historie. I øvre høyre hjørne ligger bebyggelsen til gården Nygård, som de to øvre gravfeltene er skilt ut fra. (1881.no, Historiske kart)

Sandnes gamle kirkegård

Et av de eldste kjente bildene av Skeiaslettå der ekserserplassen var, sett fra Skogsbakken. Det er tatt etter at Ullvaren var bygd 1889, men før Kamgarn kom i 1897. Høyland sparebank (1885) ligger omtrent midt i bildet, under skorsteinen til Ullvaren. Seiane-tunet er skjult bak trær. Nygårdsbrukene i Jærveien ses til venstre lenger inn. Trerekka på tvers midt i bildet representerer nok Stangelandsåna. (Digitalmuseet JAEHS012.097)

Sandnes gamle kirkegård på utsnitt av Widerøe-foto fra 1936. Bildet er tatt vestover med Skeiane til venstre, Krossen til høyre. (ika-w004230_1936)

Deler av ekserserplassen ved Skeiane var alt i 1874 stilt til gratis disposisjon for kirke og gravplass. På den tida ble det diskutert om man skulle bygge felles kirke for Sandnes og Høyland på Skeiane. Men Sandnes ble skilt ut som eget sokn i Høyland prosti i 1880, og byen fikk i 1882 sin egen nye kirke inne i bykvartalene.

Siden 1805 hadde det vært forbudt å anlegge gravplasser inne i bybebyggelsen, så det kom ikke kirkegård i sammenheng med den nye bykirka. Byens gravlund ble anlagt på byens grunn i sør, helt inntil bygrensa ved Stangelandsåna. Den ca. 3 mål store gravplasstomten, med navnet «Djupevodl», ble kjøpt fra Osmund Nygaard. Det var et godt stykke utenfor bybebyggelsen. Nærmeste nabo var barkemølla som P. M. Braaster

hadde bygd ved elva et par år før. Gravlunden ble innviet samtidig med kirka i 1882. Den kalles i dag «Sandnes gamle kirkegård».

Hovedinngangen var fra Jærveien, markert med en allé. Her kom det etter hvert et lite gravkapell. Kart viser en symmetrisk anlagt gravlund delt i fire med gangveier.

Ganske snart ble gravplassen for liten. I 1907 ble kirkegården forlenget nordover. Flyfoto fra 1937 viser at også den er symmetrisk inndelt med gangveier i korsform, beplantet med trær.

Utformingen av gravlundene følger tidens skiftende mote for gravlunder og parkbeplantning. Før 2. verdenskrig var kirkegårdene mer oppdelt, preget av grusganger mellom innrammede gravplasser. Etter krigen ble åpne grønne plener idealet, og anleggene ble forenklet. På Sandnes gamle kirkegård skjedde skiftet på 1970-80-tallet.

Det gamle gravkapellet og den gamle hovedinngangen til den eldste kirkegården ble fjernet etter krigen, trolig på 1960-tallet. Gravlundenes hovedstrukturer, med sentrale akser og tverrveier markert med trerekker, er intakte.

Sandnes gamle kirkegård 2019.

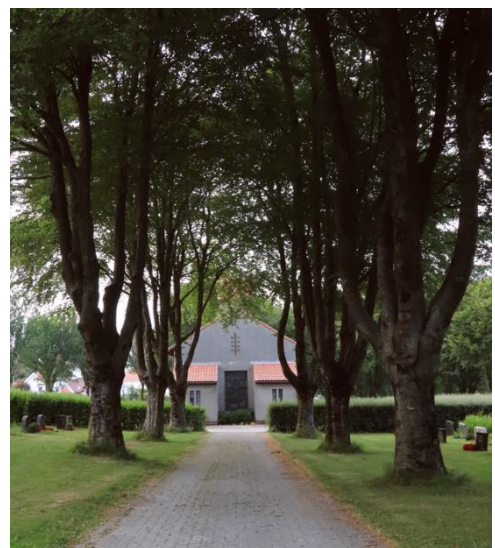
Sandnes nye kirkegård

Sandnes nye kirkegård fra 1937 hadde en symmetrisk plan og et geometrisk uttrykk. Karakteristisk er rekkene med bøketrær som er forklipte i kjegleform. På et tidspunkt ble det bestemt at disse skulle «slippes opp». I dag kan man spore denne endringen ved at trærne har en grenfordeling fra ett og samme punkt. (Widerøe 1954 ika-w071035)

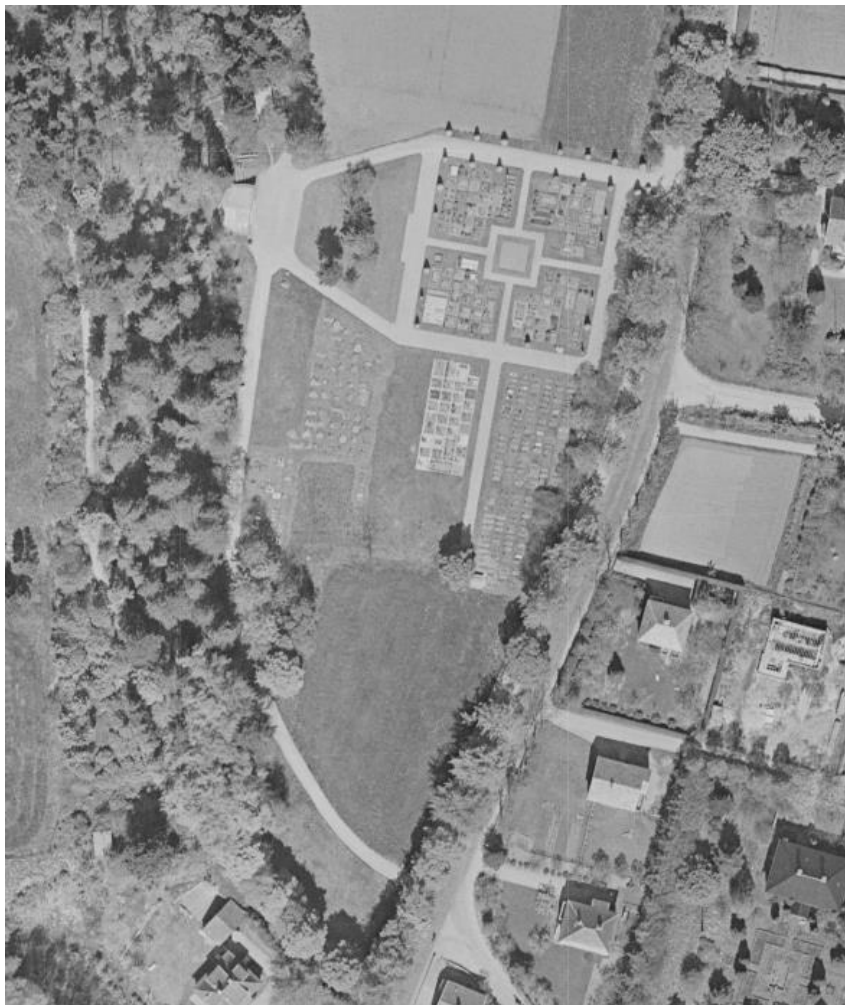
I 1933 ble Sandnes gravlund utvidet sørover fra Stangelandsåna. Da ble Arienshagen av Skeiane innkjøpt. Tomten lå i flukt med den gamle kirkegården fra 1882. I 1937 ble nytt stort gravkapell innviet. En særpreget murbygning med preg av funksjonalisme og art deco. En bygning av høy arkitektonisk kvalitet, tegnet av Ludvig Imsland.

Gravlunden er symmetrisk oppbygd med kapellet i sentrum. Flyfoto fra 1950 og 1960-tallet viser en strengt anlagt kirkegård oppdelt med mange gangstier markert med geometrisk formet beplantning. Denne er senere forenklet og myket opp med sammenhengende plen mellom gravstenene. Men hovedtrekkene ved den aksiale planen er bevart, og gravlund med kapell utgjør et særpreget og helhetlig kirkegårdsanlegg. De fleste seremoniene knyttet til Sandnes sine gravlunder går fra Sandnes kapell. Den nye gravlunden grenser til Sandnes Rådhus bygd 1961.

Gand gravlund

Gand Gravlund, ble anlagt som hjelpekirkegård for Høyland i 1939, på den tidligere eiendommen til statens skogplanteskole. Hagearkitekt for anlegget var Pål Sæland. Planter og trær ble forært av Peder Sandved. Etter planen, som gikk for å være en av de mest moderne på området, skulle gravlundene minne mer om en park enn en gravlund (1ste Mai 12.12.1938).

Tidlig på 1970-tallet ble trerekka langs Jærveien fjernet ved på grunn av utvidelse av rv. 44, men nye trær er plantet lenger inn. I etterkrigstidens byplaner var det tanken å binde gravlundene til Sandnes og Høyland sammen. En forbindelseslinje ved en felles akse ble opparbeidet. Denne er nå fjernet og mellompartiet regulert til bebyggelse. Strengen med gravlunder inn mot byen oppleves likevel i sammenheng – og utgjør med Gandsparkene, del av en større grønn korridor

Gand gravlund 1955. (1881.no. Historiske kart)

Sandnes gravlunder har bevart navn og monumenter som referer til historien om Sandnes by. På Sandnes gamle gravlund ligger personer gravlagt helt fra Sandnes ble etablert som ladested i 1860. Gravmonumentene har en stilutforming som knytter dem til tiden de ble anlagt i og slik styrker miljøet historiefortellingen. Også utformingen av parkene forteller historie.

Gravlundene er felleskapsarenaer med stor lokal kunnskapsverdi og opplevelsesverdi. De er byens historiebok og har høy symbol- og identitetsverdi.

Gand gravlund og gravkapell.

I samme møte forelå det plan for Gand gravlund utarbeidet av kirkegårdsarkitekt Pål Seland, Oslo, og tegning til gravkapell fra arkitektene Hansteen & Sørensen.

Kirkearkitektens plan bryter helt med det vanlige sjakkbrettssystemet som hittil har vært temmelig enerådende på våre kanter.

Etter planen, som er etter de mest moderne krav på området, vil gravlunden minne meir om park enn kirkegård.

Menighetsrådet har sluttet seg til planene med den forandring, at en vil ha likgrotte inngravet i bakken ovenfor kapellet, mens Seland anbefalte krypt i kjelleren. Det er forutsetningen at bare midtpartiet av den 22 mål store gravlunden skal opparbeides straks. Resten er det meningen å beplante, mens opparbeidelse av veier m. v. blir utført seinere for å avhjelpe arbeidsløsheten.

Formannskapet innstiller enstemmig på, at der søkes departementet om godkjennelse av planen.

Menighetsrådet sluttet seg også til arkitektene Hansteen & Sørensens utkast til gravkapell i mur til et kostnadsoverslag på 30.000 kr.

Formannskapets fleirtal, 5 medlemmer, foreslår derimot at det bevilges 20.000 kr. til kapellet og at utgraving og støpping av grunnmuren kan utføres av arbeidsledige i tillegg.

Ett medlem slutter seg til menighetsrådets forslag på 30.000 kr.

Høyland byr 60,000 kroner for jordbruksskolen.

20 000 kroner til kapellet på **Gand gravlund.**

1000 kroner til trengende til jul.

Høyland heradstyre hadde møte i går styrt av ordfører A.stad.

Møtet vedtok bl. a. å bevilge 60 000 kroner til jordbruksskolen. 6 stemte for 75 000 kroner.

— Til kapell på **Gand gravlund** blei bevilget 20 000 kroner plus utgraving og støpping av grunnmur. 4 stemte for 25 000 med samme tillegg.

Hagearkitekt Seland's plan for gravlunden blei enst. godkjent.

— Overskott og Kristoffersens reguleringsplan for Hana blei også enst. godkjent etter en del debatt.

— Til utdeling til trengende til jul blei bevilget 1000 kroner.

— Mot 4 stemmer vedstod en den tidligere gitte bevilgning til luftkart på 3500 kroner, sjøl om en mindre del av bygda foreløpig ikke blir tatt med.

— Mot 8 stemmer blei det vedtatt å ansette hjelpeprest fra 1. januar 1939.

Referatet for øvrig må utstå til seinere.

Bekled
i jevn

Studie

And

Arbeidet
beiderne i
er forholds
Men en ka
har hatt s
disse kante
nen i forbu

1ste Mai, mandag 12. desember 1938 [1ste Mai \(nb.no\)](#)

1ste Mai, lørdag 17. desember 1938 [1ste Mai \(nb.no\)](#)

Veikontoret har undersøkt en del veiplaner i Høyland. En vil ikke søke å få disse veisakene inn for første fylkesting.

— Formannskapet fikk fullmakt til å sette i gang arbeidet med å plante ut på **Gand gravlund** de plantene og trærne som er forært av Peder Sandved.

1ste Mai, tirsdag 4. april 1939 [1ste Mai \(nb.no\)](#)

og kl. 8 bibeltimer.

Til Høyland Menighet.

Gand gravlund innvies førstsk. fredag kl. 2.

O. J. B. Kvadsnes.

i stillinga den at det er letnet noe

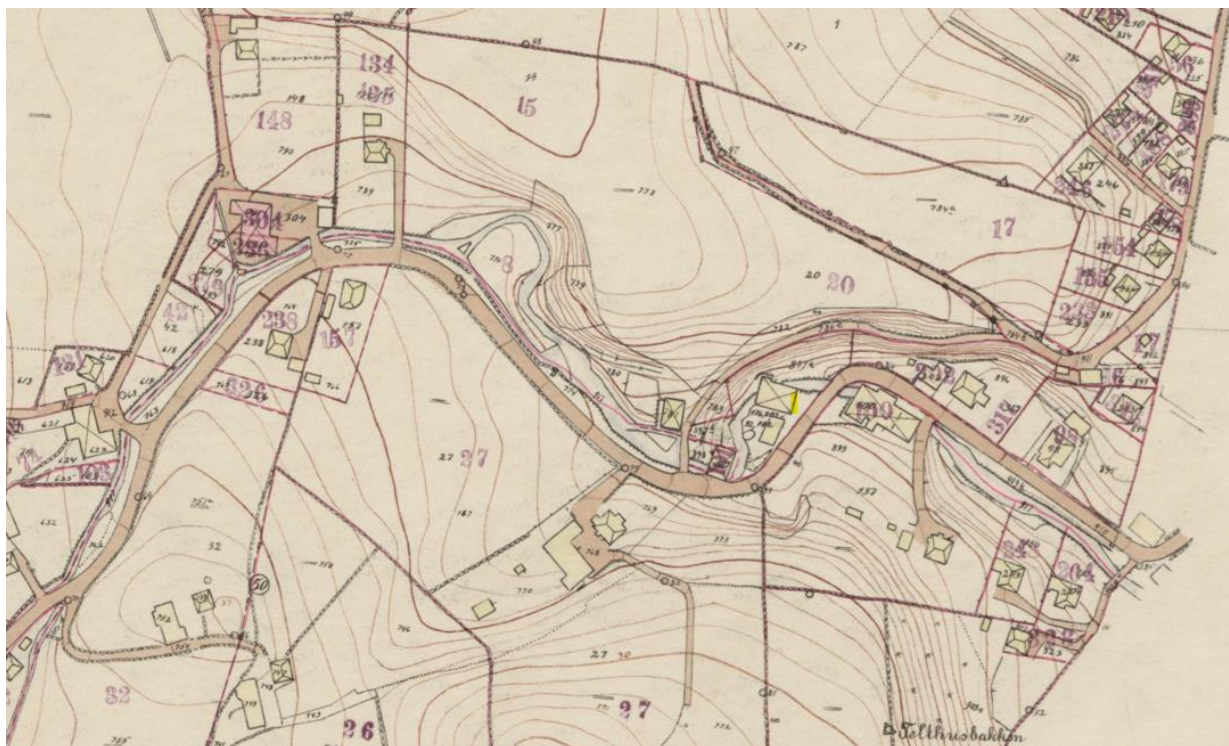
1ste Mai, tirsdag 21. november 1939 [1ste Mai \(nb.no\)](#)

Kulturmiljøet Stangelandslunden

Et sammensatt miljø i grense mot byen, med vannressursene i Stangelandsåna som forutsetning. Det dokumenterer typiske sandnesnæringer som møllevirksomhet, garveri- og trevareindustri.

Byen fotografert 1935 med litt av miljøet i Stangelandslunden nederst til høyre. Det viser to av de viktige veitilknyttingene for næringsvirksomhetene i miljøet. Postveien diagonalt i bildet nærmest, som her bryter sitt rette løp med «Kjærlighetsstien» i kneika ned bak Stangeland Trevarefabrikk. Til høyre skimtes den nye Heigreveien, som på «moderne» vis følger dalbundens og elvas buktninger, og koblet til Storgata ble en ny innfartsvei til byen i 1895. (Widerøe 1935 ika-w004125)

Utsnitt av utkiftingskart for Stangeland gård i 1927 som tydelig viser elveløpet og mange kryssningsteder.

Stangelandslunden med Lunden hjul- og trevarefabrikk til venstre. Etablert av Carl Øksnevad, men mest kjent som Sven Aarrestads fabrikk, eier fra 1907. (Digitalt museum JAEHS004.124)

Det er vannressursene i Stangelandsåna som er utgangspunktet for miljøet. Over en relativ kort strekning har elva fall, og den har gravd seg ned i terrenget i flere buktninger. Her har den gitt gode betingelser for vannkraftbaserte og vannkrevende virksomheter.

Langs Stangelandsåna grodde det etter 1850 fram et variert næringsliv med flere gryn møller og barkemøller, fargerier og flere snekkerfabrikker. Flere av virksomhetene var i drift til godt etter 1950. En del bygninger har etter hvert forsvunnet og miljøet er i dag sterkt fortettet, men med jevne mellomrom er det bevart næringsbygg som ved form og beliggenhet fortsatt forteller historien.

I Stangelandslunden hadde bedriftene også kort vei til ladestedet og ulike kommunikasjoner. Miljøet var trolig forbundet med den første kjøreveien til Stavanger fra rundt 1800, i dag kalt Postveien. Det var bro over elva ved Bråstens barkemølle. Og «Kjærlighetsstien» i den bratte skråningen bak Stangeland trevarefabrikk var forbundet med Postveien.

I 1895 fikk veien mot Heigre (Gamle Folkvordvei) en ny sørligere innfart til byen via Stangelandslunden og Storgata. En moderne vei som fulgte dalbunnens buktninger uten bratte kneiker. Dermed ble næringsvirksomheten i dalen også lettere knyttet til gatenettet i byen og til ny innfartsvei fra omlandet. Boligbebyggelse fulgte etter. Her er herskapsboliger knyttet til ullvareindustrien og mer vanlig bosetting langs innfartsveien. Midt på 1900-tallet kom det et byggefelt på høyden vest for Postveien med et enhetlig boligområde preget av tidens nye byggmesterfunkis.

Etter selve elva er det ikke spor, siste rest ble lagt i rør i løpet av 1960-tallet. Men det svingete og dype daldraget forteller tydelig om vannets krefter i landskapet, og historien understøttes av kulturminnene som utnyttet vannressursene.

Kjærlighetsstien. Den var ennå i bruk som kjerrevei i mellomkrigstid.

Nygårds barkemølle til venstre og Stangeland trevarefabrikk til høyre, på hver side av "Kjærlighetsstien"

Lundens havremølle

Stangeland trevarefabrikk

Nygårds Barkemølle, 1876. Gårdbrukeren Martin O. Nygård (var blant de første som begynte med garveridrift i Sandnes. Huset er trolig bygd rett før 1876 da han fikk det taksert for Norges brannkasse som garveri og barkemølle. Den er en av Sandnes eldste industribygninger. Martin Nygaard eide det ene av de to Nygårds-brukene sør for Krossen (Jærveien 24) Han hadde også garveri i Krossen (Gjesdalveien 38) samt bygårder med lærutsalg og uthus (revet). I dag er barkemølla ominnredet til bolig, men med mye av opprinnelig karakter bevart i eksteriøret.

En barkemølle knuser bark som brukes til å garve skinn og lær. Virkestoffene i barken blir trukket ut i et vannbad som så skinnene blir lagt opp i. Tilgang til vann er derfor essensiell, både som kraftkilde og i produksjonen..

Lundens Havremølle (1880–1955) ble etablert her i 1880. Murbygningen som står i dag, ble bygd i 1934 av Adolf Stangeland da han moderniserte driften. Lundens Havremølle ble «avdømt» av Statens kornforretning i 1955, og bygningen ble tatt i bruk til andre næringsvirksomheter. Bygningen er pusset opp og fornyet, med ny funksjon, men med opprinnelig hovedform bevart. Den er lett å lese som eldre næringsbygg i miljøet. Til mølla hører en eldre, liten møllemesterbolig, et lite sveitserhus av vanlig type

Stangeland trevarefabrikk ble bygd i 1907 av Martin Åse, som erstatning for et mindre verksted som brant. Det er en av de største laftebygningene i Sandnes. Den ble bygd med leilighet for eieren i andre etasje, som senere er tatt til verksted. På 1950-tallet ble fabrikk utvidet med en murbygning. Stangeland trevarefabrikk ble vedtaksfredet i 1996.

Lunden 14. Huset er bygd som hovedbygning på et gårdsbruk, etablert ca. 1904—1905.. Det er ført tilbake til opprinnelig stil. Uthus revet.

Alexander Kiellands Gate 1 før og nå. Huset, som er bygd i 1905, var en sandneskasse med asymmetrisk ark. Det ble tilbygg med forretning rundt 1960. (Digitalt museum; Jærmuseet, JÆHS004.126)

Lunden 3 (nærmest) og 7 lenger inn er bygd henholdsvis 1896 og rundt 1915. De var en tid tilknyttet direktørfamilien Roff ved Sandnes Kamgarn. Motivet er her brukt på postkort (Digitalt museum; Jærmuseet, JÆHS012.418)

Lunden 7 er pusset opp og ført tilbake til opprinnelig stil.

Mellom Aleksander Kiellands gate og Jona Lies gate ligger en gruppe bolighus i mur bygd rundt 1939. De har et enhetlig og tidstypisk uttrykk, stilhistorisk kan uttrykkes som en overgang mellom nyklassisisme og funksjonalisme. De brede, skifertekte valmtakene setter preg på mye av tidens arkitektur i Sandnes.

Nedre del av Stangelandslunden fotografert av Widerøe i 1954, mens miljøet var komplett. Nygårds barkemølle ses i forkant nederst i bildet. Den nyeste delen av Sandnes gamles kirkegård fra 1907 ligger oppe mot hyrre bildekant. (ika-w071036)

Kilder

Eggebø, Aksel 1996. [Slik bygde dei byen : historisk ABC om næringsliv og samferdsel i Sandnes](#)

Grude, M. A. (1910). Sandnæs historie 1860-1910. [Sandnæs' historie 1860-1910](#)

Hestholm, Fredrik. 2018. *Storåna*, Mastergrad. Universitetet i Stavanger. Fakultet for utdanningsvitenskap og humaniora.

Jonasen, J. Schanche. 1964. [Sandnes gjennom 100 år : trekk av byens historie. 1 : Sandnes gjennom 100 år : trekk av byens historie \(nb.no\)](#)

Interkommunalt arkiv Rogaland IKS (IKA Rogaland), Widerøesamlingen. [Kontakt oss | IKA Rogaland](#)

Gand gravlund: [Rogalands Avis](#), torsdag 4. mars 1971 [Rogalands Avis \(nb.no\)](#). 1ste Mai, tirsdag 21. november 1939 [1ste Mai \(nb.no\)](#). 1ste Mai, mandag 12. desember 1938 [1ste Mai \(nb.no\)](#). 1ste Mai, lørdag 17. desember 1938 [1ste Mai \(nb.no\)](#). 1ste Mai, tirsdag 4. april 1939 [1ste Mai \(nb.no\)](#)

<https://digitaltmuseum.no/>

<https://kartverket.no/Kart/Historiske-kar>

<https://kart.1881.no>. Historiske kart. [Kart, veibeskrivelse og kjørerute - map/maps | 1881](#)